

Examining the Situation of *Talvin* and *Tamkin* in Mystical Conduct*

Amirhossein Saeedipour¹ | Sayyed Aliasghar Mirbagherifard²

Abstract

1. Introduction

Comprehending the language as well as the purposes of the basics and principles of Islamic mysticism takes place through the recognition of theological punctilios and common terms in the related field. Meanwhile, the duality concepts and terms play an important role in understanding the basics of Islamic mysticism and explaining the mystical language. The set of these key terms enjoy a variable, dynamic and complex stance in the context of the basics and mystical language, whose accurate understanding is considered as the way to achieve the secrets of the basics and principles of mysticism. In the meantime, *Talvin* and *Tamkin* are key and complex duality terms in Islamic mysticism, which have always been targeted by Sufism's attention and explanation in mystical books. According to the viewpoint of most of the mystics and Sufis, *Talvin* and *Tamkin* are among the stages and levels that the spiritual seeker experiences on his path of perfection towards the Almighty, so that the spiritual seeker continuously experiences various states until s/he is in the

* Article history:

Received: 17 May 2024

Received in revised form 29 July 2024

Journal of Prose Studies in Persian Literature
Year 27, No. 55, spring and summer 2024

Accepted: 31 July 2024

Published online: 31 August 2024

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Graduated in persian language and literature, Isfahan university, Isfahan, Iran
. Email: a.h.saeedipour@gmail.com

2. Professor of Department of persian language and literature, university of Isfahan, Isfahan, Iran
(Corresponding author). Email: a.mirbagherifard@gmail.com

initial stages of the path. It will be continued until, according to the conditions, s/he reaches the final stage of spiritual journey, namely *Tamkin*, which is the level of endurance that is the desired point of every spiritual seeker. In a general view, due to the duality of these two terms, it is possible to consider *Talvin* as a prelude to achieving the level of *Tamkin*, and *Tamkin* as an evolutionary and final stage in the process of the spiritual journey. In the meantime, the existing viewpoints on these two stages have been different in various mystical references. This research aimed to investigate the evolution of these two key terms in mystical references in order to provide the target audience with a clear profile and image of these two duality terms for a better and more effective understanding of the principles and language of mysticism.

2. Methodology

In this research, regarding the necessity and importance of examining these duality terms in order to decipher the mystical references as well as considering the difficulty of analyzing these duality terms compared to single terms, an analytical and structured model has been used. Having recognized the details and dimensions of this subject in mystical references and collecting data in a library form (studying and taking notes), the content and concepts related to *Talvin* and *Tamkin* were investigated in a descriptive-analytical method in the framework of a coherent model. In addition, they were surveyed in terms of dimensions including definition, prerequisites and conditions, demerits, types, results and symbols.

3. Discussion

In the beginning and middle stages of the spiritual journey, that is, after leaving the neglect toward the Almighty and seeking Him and entering the stage of self-purification, the spiritual seeker experiences stages such as the *Talvin* and in the final stages, the *Tamkin*. In accordance with the dominant viewpoints, *Talvin* can be considered as a prelude to reaching the stage of *Tamkin*. This is the stage in which due to entering the spiritual seeker into Nature and the being predominant by sensual attributes, or due to his/her strength and weakness, the levels of sobriety and/ or concealment will be established in it.

At this stage, various states are presented to the spiritual seeker, which, due to his/her inability to achieve stability and control over something imports his/her mind, expose him/her to continuous change and transformation: s/he is unable to remain silent, and every moment, in the midst of various attributes and states, s/he changes. However, in the continuation of the path, because of increasing recognition and love toward the Almighty, austerity and self-purification, *Zekr*, God grace and Divine care, Divine drunkenness and manifestation, s/he reaches the stage of *Tamkin*. *Tamkin*, in fact, is the durability of discovering the truth due to the location of the heart in the place of closeness. At this stage, s/he has the authority to stay in any stage and attribute and dominates his sensual attributes in such a way that her/his states do not change because s/he has embraces a kind of stability and peace.

4. Conclusion

One of the important and influential duality terms and concepts in understanding the mystical texts are the terms of *Talvin* and *Tamkin*. A beginner or intermediate spiritual seeker, in her/his ascending journey to the threshold of the Almighty, is in stage of *Talvin* as long as s/he is experiencing different states due to the existence of some conditions including the succession of states, strength or weakness of the things import to his/her mind, and lack of mastery over his/her sensual attributes. This state will continue until the spiritual seeker is completely liberated from the sensual attributes of the heart and ego. The spiritual seeker's stay or not stay in this stage will depend on his endeavor. Therefore, staying at this stage can be both paradoxically temporary and permanent. Moreover, this stay causes him to reveal signs such as the displaying the multiplicity of human traits, lack of discretion in states, and the dominance of speech.

Talvin is also divided into types such as traits *Talvin* and hearts *Talvin* as well as some degrees and ranks. In the end, it will bring achievements and results such as having no ability to guide, becoming a prisoner of time and being overcome by various situations. The stage of *Tamkin* is also the ultimate goal of mystics. In this stage, the spiritual seeker benefits from the existence of conditions including austerity and self-purification, elevation from the position of the heart to the spirit, Divine drunkenness, manifestation and increase in recognition to the Almighty. At this stage, *Tamkin* is also divided into

types, degrees, results and achievements. Considering the evolutionary nature of *Tamkin* in mystical spiritual journey, some demerits and obstacles can be mentioned for it including attributes of ego, selfishness, crying, inactivity and stopping. In this stage of the spiritual journey, the spiritual seeker reaches the *Hagholiyaghin*. Having annihilated in God, s/he achieves the stage of Unification by God forever in such a way that no action prevents him/her from paying attention to the Almighty.

Keywords: Islamic mysticism, mystical terms, Talvin, Tamkin, mystical prose texts.

How to cite: Saeedipour, Amirhossein., mirbagherifard, sayyedAliasghar. (2024). Examining the Place of Talvin and Tamkin in the Mystical Travel. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 27(55), 165-200. <http://doi.org/10.22103/jll.2024.23425.3135>

References

- The Holy Quran.(in Arabic)
- Abarghoohi, Shamsuddin Ibrahim. (1985). *Majmaolbahrain*. By Najib Mayel Heravey. Tehran: Moula Publications.(in persian)
- Abdulrazzagh Kashani .(2000).*Sharhe Manazelasaarin*.Edited by Ali Shirvani. Second edition. Tehran: Al-Zahra Publications. (in persian)
- Abdulrazzagh Kashani. (2008). *Translation of Sufi terms*. Translated by Mohammad Khajavi. Third edition. Tehran: Moula Publications.(in persian)
- Abu Nasr Seraj, Abdullah Ibne Ali. (1872). *Al-Loma fi Tassavof*. Edited by Reynold Alleyne Nicholson. Leiden: Brazil Publications.(in Arabic)
- Abu Nasr Seraj, Abdullah Ibne Ali. (2003). *Al-Loma fi Tassavof*. Edited Reynold Alleyne Nicholson. Translated by Mehdi Mohabati.(In persian)
- Ansari, Ghasem. (2005). *Foundations of mysticism and Sufism*. Fifth Edition. Tehran: Tahoori Publications. (in persian)
- Ansari, Khwaja Abdullah. (1983). *Tabaghat al-Sufieh*. Edited by MohammadSarvar Moulai. Tehran: Toos Publications. (in persian)
- Ansari, Khwaja Abdullah. (1992). *Majmooe Rasayele Farsi*. Edited by MohammadSarvar Moulai. Vol. 1 & 2. Tehran: Toos Publications.(in persian)
- Ansari, Khwaja Abdullah. (1997). *Manaazel Al-Saaerin*. Edited by Ali Shirvani. Tehran: DarolElm Publications. (in persian)

- Ashtiani, Seyed Jalaloddin. (1990). *Description of Kayseri's introduction to Ghosooos al-Hekam*. Third edition. Tehran: Amir Kabir Publications. (in persian)
- Dehbashi, Mahdi and Mirbaghrifard, Aliasghar. (2004). *History of Sufism (1)*. Tehran: SAMT. (in persian)
- Dekhoda, Aliakbar. (1998). *Dictionary*. Fifteen-volume course. Vol 5. Tehran: University of Tehran. (in persian)
- Ebadi Marvzi, Ghotbuddin AbulMuzafar Mansour Ibne Ardeshir. (1982). *Sufinameh or al-Tsafiyah fi ahval al-mosavefah*. Edited by Gholamhossein Yoosofi. Bonyade Farhange Iran Publications.(in persian)
- Ezoddin Kashani. Mahmoud Ibne Ali. (2017). *Misbah al-Hedaya and Miftah al-Kefaya*. Edited by Jalaloddin Homaie. 12th edition. Tehran: Sokhan Publications. (in persian)
- Ghazali, Abu Hamed Mohammad. (2003). *Kimiyayeh Sa'adat*. 11th edition. Two volumes. Tehran: Elmi Farhangi Publications. (in persian)
- Ghazali, Abu Hamed Mohammad. (2006). *Ehyaye Olume Din*. Translated by Moayedodin Mohammad Kharazmi. Edited by Hossein Khadiojam. Four volumes. Sixth edition. Tehran: Elmi Farhangi Publications.(in persian)
- Ghazali, Ahmad. (1991). *Majmoo'h Aasaar by Ahmad Ghazali*. Edited by Ahmad Mojahed. Tehran: University of Tehran. (in persian)
- Ghosheyri, AbdulKarim Ibne Havazen. (2017). *Translation of Rasaleyeh Ghosheyrieh*. Edited by Sayedeh Maryam Rouzatian and Sayed Aliasghar Mirbaghrifard. Tehran: Sokhn Publication. (in persian)
- Hamedani, Eynolghazat. (2005). *Einolghozat Hamedani's defenses (Shakva Algharib)*. Second edition. Tehran: Manoochehri Library. (in persian)
- Hamedani, Eynolghazat. (NoDate). *Resaleyeh Lavayeh*. Edited by Rahim Farmanesh. Tehran: Manoochehri Library. (in persian)
- Hojviri, Abulhasan Ali Ibne Osman. (2014). *Kashfolmahjoob*. Edited by Mahmoud Abedi. Tehran. Soroosh Publications. (in persian)
- Hosseini Kharazmi. Kamaluddin Ismail. (1987). *Javaheralasrar and Zavaheralanvar*. Edited by MohammadJavad Shariat. Vol. 1 & 2. Isfahan: Mashal Publications Institute. (in persian)
- Ibn Babvey, Muhammad Ibne Ali. (2010). *Al-Tawheed Translated by Yaghoob Jafari*. Ghom: Nasime Kausar Publications. (in persian)
- Ibn Shobe, Hasan Ibne Ali. (2024). *Tohaf al-Oghool an Ale Rasool*. Edited by Ali Akbar Ghaffari. Ghom: Jama'at al-Modaresin fel Hawzatol-Elmiyeh. Nashre Eslami Institute. (in Arabic)
- Ibne Arabi, Muhammad Ibne Ali (2001). *Majmooye Rasayel*. The subsection of Sufi terminology. Three volumes. Beirut: Dar al-Muhajjah al-Bayza.(In Arabic)
- Ibne Arabi, Muhammad Ibne Ali. (No Date). *Al-Fotoohat al-Makiyyah*. Four volumes. Beirut: Dar al-Sadr Publications.(In Arabic)

- Javadian, Shekoofeh. (2022). "Investigation of Fondness and Awe in Persian mystical prose texts up to the 7th century AH". Thesis. University of Esfahan. (in persian)
- Lahiji, Shamsuddin Mohammad. (1992). *Mafatih al Ejaz fi Sharhe Golshane Raz*. By Mohammadreza Barzegar Khaleghi and Eff at Karbasi. Tehran: Zovar Publications. (in persian)
- Majlesi, Mohammadbagher Ibne Mohammadtaghi. (1981). *Bihar al-Anvar*. Second edition. 111 volumes. Beirut: Dar Al-Ehya Al-Torath Al-Arabi.(In Arabic)
- Mostamli Bokhari, Ismail Ibne Muhammad. (1984).*Sharhe Tarife Lemazhan Tasavof*. Edited by Mohammad Roushan. Five volumes. Tehran: Asatir Publications. (in persian)
- Nasafi, Azizuddin Ibne Muhammad. (2012). *Bayanotanzil*. Edited by Sayed Aliasghar Mirbaghrifard. Tehran: Sokhan Publications.(in persian)
- Parsa, Khwaja Muhammad. (2001). *Faslokhetaf*. Edited by Jalil Mesgranjad. Tehran: Academic Publishing Center. (in persian)
- Parsa, Khwaja Muhammad. (2016). *Raseleye Ghodsiyeh*. Edited and annotated by Malik Muhammad Ighbal. Pakistan: Iran-Pakistan's Persian Research Center Publications. (in persian)
- Rashiduddin Meybodi, Abulfazl. (1992). *Kashfolasrar and Oddatolabrar*. Edited by Ali Asghar Hekmat. Fifth Edition. Vol 1-10. Tehran: Amir Kabir Publications. (in persian)
- Rozbahan Baghli Shirazi. (1981). *Sharhe Shathiyat*. Edited by Henry Corbin. Tehran: Tahoori Library. (in persian)
- Rozbahan Baghli Shirazi. (1987). *Abharolasheghin*. Edited by Henry Corbin. Mohammad Moin Third edition. Tehran: Manochehri Publications. (in persian)
- Saeb, Gholamabbas (2020). the thesis of "Introduction, correction and conclusions of the research of Khaaja Mohammad Parsayeh Bokharaie". PhD thesis of Isfahan University. (in persian)
- Shahri Barabadi, Mohammad (1990). The paper of "Divine providence in mystical thought". *Keyhane Andisheh Journal*. Number 32. pp. 95-102. (in persian)
- Shah Dai Shirazi, (1962). *Shanzdah Resaleh*. By Mohammad Dabirsiaghi. Tehran: Scientific Press Institute. (in persian)
- Shah Nematullah Vali. (1962). *Resaleha Shah Nematullah Vali*. Edited by Javad Noorbakhsh. Tehran: Nematullahi Khanghah. (in persian)
- Shams, Mohammadjavad. (2005). The paper "Quoting and Examining the opinions of mystics on two terms of Talvin and Tamkin". *Foroughe Vahdat Journal (educational-research quarterly of University of Islamic Religions)*. First year. Number 5. pp. 67-60. (in persian)

- Shamsuddin Amoli, Muhammad Ibne Mahmood. (2002). *Nafaes al-Fonoon fi Arayes al-Oyoon*. Edited by Abulhasan Sha'rani. Three volumes. Second edition. Tehran: Islamieh. (in persian)
- Sohravardi, Shahabuddin. (1985). *Avaref al-Maref*. Translated by Abu Mansour Abdulmomen Esfahani. Edited by Ghasem Ansari. Scientific and cultural publications. (in persian)
- Sohravardi, Ziaoddin Abu Najib. (1984). *Adabal-Moridin*. Translated by Omar Ibne Muhammad Ahmad Shirkan. Edited by Najib Mayel Heravy. Tehran: Moula Publications. (in persian)
- Sohravardi, Ziaoddin Abu Najib. (1985). *Avaref al-Maref*. Translated by Abu Mansour Abdulmomen Esfahani. Edited by Ghasem Ansari. Scientific and cultural publications. (in persian)
- Tamimi Amadi, Abdulvahid Ibne Muhammad. (1989). *Ghorarolhekam and Dorarolkelam*. Edited by Mehdi Rajaie. Ghom: Dar al-Kitab al-Islami. (in Arabic)

بررسی جایگاه تلوین و تمکین در سلوک عرفانی*

امیرحسین سعیدی پور^۱، سید علی اصغر میرباقری فرد^۲

چکیده

تلوین و تمکین به عنوان یکی از اصطلاحات مهم دوگانی در عرفان و تصوف دارای ویژگی‌های خاصی است که آن را از مفاهیم منفرد در این حوزه متمایز می‌سازد. در مراحل ابتدایی سیر استکمالی سالک به سمت حق تعالی، تلوین به منزله مقدمه و محرکی در جهت پیشرفت و حرکت روحی سالک به مراتب بالاتر و دستیابی به مرتبه تمکین است به دیگر سخن، صوفی تا زمانی که در دگرگونی میان کشف و حجاب به سر می‌برد، در مقام تلوین قرار دارد اما همین که صفات بشریت و حجاب‌های نفسانی در او زایل شود به تمکین می‌رسد و به حقیقت متصل می‌گردد. اغلب عرفا در کتب خود از تلوین و تمکین به عنوان یک مقام و مرتبه مهم یاد کرده‌اند و به تبیین زوایا و ابعاد گوناگون آن پرداخته‌اند. این مقاله با استناد به منابع کتابخانه‌ای و به کارگیری روش توصیفی-تحلیلی در تحلیل محتوا و با استفاده از الگویی ساختارمند جایگاه تلوین و تمکین را در سلوک عرفانی بررسی کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد سالک مبتدی و متوسط به دلیل وجود شرایطی از قبیل تعاقب احوال، ضعف خود و عدم تسلط بر صفات نفسانی هر لحظه دستخوش دگرگونی و دارای نشانه‌هایی است که مانعی در سیر صعودی او است تا زمانی که با کار بست مقدمات و انجام اعمالی و نیز با کشش الهی به تدریج به مرتبه نهایی ثبات و تمکین یعنی مقصود و قرارگاه منتهیان نائل می‌گردد.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۲/۲۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۰۸ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳/۰۵/۱۰

نشریه نشریه پژوهی ادب فارسی، دوره ۲۷، شماره ۵۵، بهار و تابستان ۱۴۰۳، صص ۱۶۵-۲۰۰
DOI: 10.22103/jil.2024.23425.3135

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. رایانامه:

a.h.saeedipour@gmail.com

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: a.mirbagherifard@gmail.com

واژه‌های کلیدی: عرفان اسلامی، اصطلاحات عرفانی، تلوین، تمکین، متون منشور عرفانی.

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

عرفان و تصوف، نگرش روحانی بشریت در فرهنگ اسلامی است. در این میان یکی از بسترهای بروز و ظهور مباحث و مبانی عرفان و تصوف، متونی است که توسط نویسندگان آگاه به اصول عرفان و تصوف و بزرگان عرفان نگارش یافته است. مهم‌ترین پیش‌نیاز جهت ورود به گستره وسیع عرفان و تصوف و فهم زبان عرفانی و نیز تحقیق بر ابعاد و محورهای گوناگون آن، ادراک زبان و فهم مقاصد موجود در کتب عرفانی است. برای اساس گام نخست جهت ورود به گستره عرفان و تصوف و آگاهی از دقایق آن، شناخت دقیق واژگان و اصطلاحات به کار رفته در آن است.

در حقیقت اصطلاحات عرفانی به منزله ابزاری است که به چگونه‌گویی، زبان و شیوه گفتار و نیز نحوه انتقال پیام به مخاطب مرتبط می‌گردد و شناخت صحیح آنها موجب رساندن جان مایه کلام بزرگان و جلوگیری از بروز سوء تفاهم در تجارب عرفانی می‌شود.^۱

یکی از این اصطلاحات دوگانی و زوجی مهم و قابل تأمل در متون منشور عرفانی و سلوک عرفانی تلوین و تمکین است. سالک برای رسیدن به هدف نهایی سیر خود که نزدیک شدن هرچه بیشتر به ذات احدیت است، در ابتدای سلوک یعنی پس از خروج از غفلت نسبت به حق تعالی و طلب کردن او، به وادی تزکیه نفس وارد می‌شود. او در این منزل عرفانی، مقاماتی از جمله تلوین و در مراتب بالاتر سلوک، مقام تمکین را تجربه می‌کند که هر کدام به منزله راهنمای قرب الهی در مسیر او محسوب می‌گردد. تلوین ویژگی دارندگان احوال و تمکین ویژگی اهل حقیقت و معرفت است. سالک مبتدی و متوسط، پیوسته صفات و احوال گوناگونی را تجربه می‌کند اما زمانی که سالک به منتهای سلوک (تمکین) دست یابد، به مبدا و منشا حقیقی متصل گردیده و در برابر حق تعالی خودی قائل نمی‌شود.^۲ تمکین را به منزله قرارگاه منتهیان، می‌توان ظهور استقامت در

حقیقت معرفت دانست که حقیقت آن سکون اسرار در نزد مشاهده انوار است و تلوین نیز دگرگونی قلب در سیر احوال و مقامات است که حقیقتش تلوین اسرار به تلوین واردات در ظهور غرایب حکم تجلی از مشاهدات می‌باشد.^۳ در رکن سوم از کتاب «التصفیه فی احوال المتصوفه» پس از تقسیم احوال به دو نوع؛ احوال ظاهر و احوال باطن، تلوین و تمکین در ذیل احوال باطنی قرار گرفته و از تمکین به عنوان هفتمین و آخرین حال باطنی یاد شده است.^۴ اما از دیدگاه اغلب اهل تصوف، تلوین و تمکین در ذیل مقامات قرار می‌گیرد و هر یک از این دو اصلاح دارای شرایط خاص خود است.

جهت نمود و شناسایی بهتر تلوین و تمکین به عنوان یکی از اصطلاحات دوگانی مهم سلوک عرفانی، هر یک از آنها دارای پیش‌نیازها و مقدماتی هستند برای نمونه تا زمانی که شخص از محدوده صفات نفس به صفات قلب منتقل نشود، به او صاحب تلوین نمی‌گویند زیرا تلوین به جهت تعاقب احوال گوناگون حاصل می‌شود به همین دلیل، تلوین شایسته ارباب قلوب است زیرا هنوز از عالم صفات عبور نکرده‌اند و به ذات دست نیافته‌اند.^۵ علاوه بر این می‌توان به عواملی از جمله؛ تعاقب احوال، قوت وارد یا ضعف سالک، غالب بودن تن، صحو و استتار نیز اشاره کرد. بروز این مقدمات در سالک، موجب پدید آمدن نشانه‌هایی مانند عدم اختیار در کنترل احوال و بنا بر نظر اغلب عرفا، غلبه کلام می‌گردد. جهت فهم عمیق تلوین و تمکین در سلوک عرفانی، این دو مقام در کتب منشور عرفانی به انواع و مراتبی تقسیم می‌گردد. به عبارتی، تلوین صفات، تغییر و دگرگونی احوال است که رفع آن نشانه حقیقت می‌باشد و تلوین قلوب که همان «تلوین واردات» است از اسرار خاص الهی می‌باشد. مطابق با دیدگاهی دیگر تمکین نیز دو نوع است؛ الف. تمکینی که نسبت آن به شاهد خود است. ب. تمکینی که اضافه آن به شاهد حق است.^۶ از زاویه‌ای دیگر تلوین در سالک خود به دو نوع الف. تلوین در تلوین ب. تلوین در تمکین تقسیم می‌گردد. سالک همچنین با قرارگیری در مرتبه تلوین و تمکین، درجاتی گوناگون از آنها را تجربه می‌کند به گونه‌ای که آخرین مرتبه تلوین تلوینی دانسته شده که در مقام تجلی جمیع تجلیات اسمائیه در حال بقای بعد از فنا بر سالک عارض می‌شود. (شاه نعمت الله

ولی، ۱۳۴۰: ۱۵۷) و در آخرین درجه از کمال تمکن سالک، هستی او فانی می‌گردد. اما در مسیر سلوک عرفانی، سالک به تدریج با کسب مقدماتی و پرهیز از آفات و موانعی (که در بحث اصلی بدان پرداخته شده است) به مقام استقامت و تمکین نائل می‌گردد. مرتبه‌ای که سالک پس از رسیدن به فنا فی‌الله و بقای بالله، دستاوردهایی نظیر استغناء از خلق، آرامش، خلعت عشق الهی، رهایی از تعلقات، رسیدن به حق الیقین و قابلیت ارشاد مریدان را کسب می‌کند.

در بسیاری از این متون منشور عرفانی به ابعاد گسترده‌تری از تلوین و تمکین پرداخته شده است که در این پژوهش به امید گشایش روزنه‌ای در فهم بهتر زبان عرفانی، بدانها پرداخته خواهد شد. شیوه گردآوری داده‌ها در این پژوهش کتابخانه‌ای و به صورت مطالعه و یادداشت‌برداری است و نیز روش تحقیق از نوع تحلیل محتوا با رویکرد توصیفی-تحلیلی می‌باشد.

مفاهیم و اصطلاحات مهم‌ترین بخش پیکره هر دانشی را تشکیل می‌دهد و نقش مهمی در رمز‌گشایی از متون را ایفا می‌کند بر این مبنا از آنجا که اصطلاحات دوگانی در فهم و رمز‌گشایی متون عرفانی نیز از جایگاه ویژه‌ای بهره‌مند است و نیز با در نظر داشت دشواری تحلیل اصطلاحات زوجی نسبت به اصطلاحات منفرد در متون عرفانی به همین دلیل ضرورت دارد که در تحلیل متون عرفانی و شناخت مشرب عرفانی عرفا با به کار بستن یک الگوی تحلیلی و ساختارمند، این اصطلاحات دوگانی و زوجی ابهام‌زدایی شده و به صورتی روشن تبیین شوند. بنابراین در این مقاله نیز برای بررسی و تحلیل تطور پیچیده‌ترین اصطلاحات دوگانی یعنی تلوین و تمکین و نیز تبیین جایگاه آن در سیر عرفان اسلامی از یک الگوی ساختارمند پژوهشی استفاده می‌شود بدین گونه که کوشیده شده به صورتی روشمند با در نظر داشت آثار منشور عرفانی شاخص در محدوده قرن پنجم تا نهم هجری قمری داده‌های مرتبط با: تعاریف، دیدگاه قرآن کریم و ائمه اطهار (ع) درباره این دو اصطلاح، شرایط و مقدمات تلوین و تمکین بررسی شده و علائم و نشانه‌ها، انواع و اقسام و مراتب و درجات آن تبیین گردد و در ادامه با استفاده از دستاوردهای کسب شده ضمن

بررسی آفات و موانع نتایج و آثار تلوین و تمکین را نسبت به هم شرح داده همچنین به نقش و جایگاه تلوین و تمکین در تکامل روح انسان و ترقی او به احوال بالاتر در مسیر سیر و سلوک عرفانی پرداخته و دستاوردی سودمند در این باره ارائه شود.

۱-۲. پیشینه پژوهش

یکی از زمینه‌های مهم در عرصه پژوهش در ادبیات عرفانی، مباحث پیرامون اصطلاحات و رموز عرفانی است. در این میان تلوین و تمکین یکی از اصطلاحات دوگانی مهم و پیچیده در سلوک عرفانی محسوب می‌شود.

درباره سابقه پیدایش این دو اصطلاح در متون منثور باید گفت با اینکه سالک همزمان با شروع مسیر سلوک و در بطن آن با تلوین و تمکین روبه رو بوده است اما مطابق با مستندات، احتمالاً حسین بن منصور حلاج (متوفی ۳۰۹ ه.ق) نخستین صوفی است که از این دو اصطلاح سخن گفته است و تعریفی از اصطلاح تلوین و تمکین را بیان کرده است. (روزبهان بقلی، ۱۳۶۰: ۶۱۹-۶۲۰) پس از او ابونصر سراج طوسی در بخشی از کتاب *اللمع فی التصوف* و در گوشه‌ای از مباحث عرفانی به ارائه تعریف و برخی از نشانه‌های این دو اصطلاح در سالکان اشاره کرده است. و سخنان او در زمینه تقسیم بندی این دو اصطلاح، مبنای اقوال بسیاری از متصوفه بعد از او گردیده است. او در این کتاب، تلوین را دگرگونی‌های احوال بنده بیان کرده است و به نقل دو دیدگاه موجود درباره تلوین در میان اهل تصوف پرداخته است.^۷

ادامه طرح سخن درباره این اصطلاح دوگانی را می‌توان در کتابی از قشیری با عنوان *الرساله القشیریة* مشاهده کرد که او در این کتاب با استناد به سخنان مراد خود، ابوعلی دقاق نیشابوری جزئیات بیشتری در باب تلوین و تمکین بیان کرده است.^۸ بعد از آن دامنه مطالب در آثار عارفانی همچون؛ مستملی بخاری، ابوالحسن خرقانی، خواجه عبدالله انصاری، هجویری، احمد غزالی، احمد جام نامقی، رشید الدین میبیدی، روزبهان بقلی، نجم رازی، عزالدین کاشانی و دیگر اهل تصوف ادامه یافت که دیدگاه هر یک با توجه به الگوی

پژوهشی اتخاذ شده در این مقاله، بررسی شده است. با توجه به سابقه ذکر شده می‌توان گفت؛ تاکنون آثار پژوهشی گوناگونی در حوزه اصطلاحات عرفانی نوشته شده است که هر یک ارزش تحقیقی خاص خود را دارد اما به طور خاص درباره تلوین و تمکین پژوهش‌چندانی موجود نیست. چنانچه طبق جستجوهای صورت گرفته نگارندگان، در خصوص پیشینه پژوهش حاضر در قالب مقالات نگارش یافته تنها دو مقاله مرتبط با موضوع به شرح زیر یافت شد؛

- شمس، محمد جواد. (۱۳۸۵). در مقاله‌ای با عنوان «نقل و بررسی دیدگاه‌های عارفان در باب دو اصطلاح تلوین و تمکین»

- انزابی‌نژاد، رضا؛ حجازی، بهجت السادات. (۱۳۸۴). در مقاله‌ای با عنوان «ناهوشیاری هوشیارانه مولوی در دیوان شمس»

از آنجایی که این محدود کارهای موجود صرفاً اشاره‌ای به تلوین و تمکین داشته‌اند و نیز به دلیل آنکه فاقد الگویی منظم و چارچوبی ساختارمند هستند، بنابراین ضرورت دارد که در این مقاله، اصطلاح دوگانی تلوین و تمکین به صورت ساختارمند بررسی گردد.

۱-۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

اصطلاحات زوجی و دوگانی نقش کلیدی در فهم مبانی عرفان اسلامی و تبیین زبان عرفانی دارند به همین سبب نیاز است مجموعه این اصطلاحات مهم که از جایگاهی متغیر، سیال و پیچیده در مبانی عرفان اسلامی و زبان عرفانی برخوردار هستند در قالب الگوهای ساختارمند و تحلیلی تبیین شوند تا برای شناخت مبانی و زبان عرفانی بتوانیم از یافته‌های این پژوهش‌ها بهره ببریم. بنابراین این پژوهش به شکلی منسجم و الگو محور برای تبیین یکی از این اصطلاحات زوجی و دوگانی انجام گرفته است و یافته‌های آن برای شناخت حدود و چارچوب مبانی و زبان عرفانی سودمند است.

۲. بحث و بررسی

۱-۲. تلوین

۲-۱-۱. تلوین از دیدگاه قرآن، احادیث، روایات و سیره معصومین.

در آیه ۱۴۳ از سوره اعراف ماجرای عزیمت حضرت موسی به کوه طور جهت میقات و بیهوشی او در اثر تجلی حق تعالی بیان شده است. به استناد این آیه از قرآن و دیگر شواهد موجود در آیات، اغلب اهل تصوف با استناد به این آیه از قرآن در کتب خود به اهل تلوین بودن حضرت موسی (ع) اشاره کرده‌اند.^۹

کاربرد عبارت ﴿و لما جاء موسی لمیقاتنا و کلمه ربه﴾ در حقیقت نسبت دادن فعل حضرت موسی (ع) به خود اوست و این نشان از فانی نشدن صفات و وجود تلوین در او است. (عین‌القضات همدانی، بی تا: ۱۳۲؛ میبدی، ۱۳۷۱، ۹۳/۲) از دیگر شواهد متلون بودن حضرت موسی، زمان نامناسب درخواست «ارنی انظر الیک» به دلیل باقی بودن برخی از صفات در او است و آن را می‌توان دلیلی بر تجلی صفات جلالی حق و بروز بیهوشی در حضرت موسی دانست. (مستملی بخاری، ۳/۱۳۶۳: ۱۲۰۰) برخی دیگر از صاحب‌نظران با اشاره به آیه ۱۲ سوره طه، به همراه داشتن نعلین را نمادی از علایق و نشان تلوین برشمرده‌اند. (پارسا، ۱۳۸۱: ۴۱۸) اما از دیگر آیات نشانمند تلوین، آیه ۱۲۷ سوره بقره است. میبدی (م ۵۳۰ ه.ق) به نقل از ابن عطا به ماجرای بنا نهادن کعبه توسط حضرت ابراهیم و اسماعیل (علیهما السلام) پرداخته است و در پی آن سخن حضرت ابراهیم ﴿رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا﴾ را با در نظر داشت مقام والای او، در حقیقت اضافت و تخصیص فعل به خود و نشان از اهل تلوین بودن ایشان در آن زمان دانسته است. (میبدی، ۱۳۷۱، ج ۵: ۲۸۲)

۲-۱-۲. تعاریف

تلوین در لغت در معنای رنگ‌دار کردن چیزی را و گوناگون کردن (دهخدا، ۱۳۷۷: ۶۹۵۲) است. تلوین در سیر و سلوک، جایگاه ظهور حق در بنده است و در سایه آن، غیرت نصیب سالک می‌شود. براین اساس تلوین در سیر و سلوک نشان حقیقت است و از دیدگاه عده‌ای از متصوفه، گرچه معنای تلوین، تغییر است اما نشانه حقیقت، تلوین‌ناپذیری است.

(ابونصر سراج طوسی، ۱۳۸۲: ۳۹۳) در حقیقت تلوین، تغییر و دگرگونی سالک از حال و صفتی به حال و صفت دیگر است و دگرگونی قلب در میان کشف و احتجاب به دلیل تعاقب غیبت و ظهور صفات نفس می‌باشد.^{۱۰} از دید برخی از اهل تصوف، تلوین به منزله حالی است که پیش از رسیدن به تمکین و به دلیل قرارگیری سالک در طبیعت و غلبه صفات نفسانی، بر او عارض می‌گردد^{۱۱} و نیز در میان قدما دیدگاه ابن عربی در این باره از دیگران متمایز است. ابن عربی برخلاف اغلب عرفا نه تنها تلوین را مقامی ناقص نمی‌داند بلکه از آن به عنوان مرتبه‌ای والا در سلوک یاد می‌کند^{۱۲} و عقیده دارد که دلیل این ادعا، اتکا به آیه ۲۹ سوره الرحمن است.

۲-۱-۳. شرایط و مقدمات تلوین

۲-۱-۳-۱. تعاقب احوال گوناگون

احوال، جمع مکسر حال و حال یعنی هرچه به محض موهبت بر دل سالک از جانب حق وارد می‌شود (بی‌اراده سالک) و با ظهور صفات نفس، زایل می‌گردد. (عین‌القضات همدانی، ۱۳۸۵: ۷۰؛ محمد غزالی، ۱۳۸۳، ۲/ ۲۶۳؛ محمد غزالی، ۱۳۸۶، ۳/ ۷۳۴) تلوین نیز صفت ارباب احوال بود و تمکین صفت اصحاب حقایق، مادام که بنده اندر راه بود صاحب تلوین است از صفت و حالتی به صفت و حالتی دیگر تغییر می‌کند. (قشیری، ۱۳۹۶: ۱۳۵) سالکی که در مرحله تلوین قرار دارد، مدام حال او و واردات بر او در حال تغییر است.

۲-۱-۳-۲. قوت وارد یا ضعف صاحب آن

آنچه که بدون اختیار و اراده و بدون کسب بر دل سالک داخل شود، وارد نام دارد. هنگامی که واردات بر دل سالک عرضه شود وضعیت سالک از دو حال خارج نیست؛ نخست ممکن است به دلیل قوی بودن واردات عرضه شده و یا ضعیفی دل، سالک نتواند در برابر آن مقاومت کند بنابراین در این شرایط، وارد بر سالک اثرگذار می‌گردد و منجر به تلوین و دگرگونی او می‌شود. و دومین حالت، عدم اثرگذاری وارد بر سالک است و این زمانی رخ می‌دهد که یا وارد ضعیف باشد و یا آنکه وارد قلبی، قوی باشد اما سالک از لحاظ روحی قوی‌تر از وارد باشد در این صورت است که می‌توان گفت سالک به مرحله

استقامت و تمکن دست یافته زیرا که وارد، هیچ تأثیری در سالک در مرحله تمکین نمی‌گذارد.

۲-۳-۳. غالب بودن تن (صفات نفس و طبیعت انسانی)

نفس در میان اهل تصوف بر معانی گوناگونی اطلاق می‌شود^{۱۳}. در عرفان و به ویژه زمانی که از صفات نفس و طبیعت انسانی صحبت می‌شود اغلب منظور، معنای خاص آن و در حقیقت همان روح بخاری حیوانی است. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۸۲-۸۳) در حقیقت نفس، معلول اوصاف بنده و افعال و اخلاق نکوهیده او است که این معلولات از اوصاف بنده به دو صورت است: یکی آنچه کسب می‌کند مانند معصیت و مخالفت و دوم اخلاقی است که در نفس خود زشت و ناپسند است. (قشیری، ۱۳۹۶: ۱۴۶) احوال آدمی تا زمانی که در طبیعت خود گرفتار و محبوس است متلون است زیرا هواهای نفسانی و طبیعت مادی بر او غلبه و برتری دارد و حکم او در چنین حالتی حکم دنیوی است. (عبادی مروزی، ۱۳۴۷: ۱۷۷)

۲-۳-۴. گذر از صفات نفس و رسیدن به صفات قلب

تا زمانی که سالک از حد صفات نفس عبور نکند و به عالم صفات قلب نرسد به او صاحب تلوین نمی‌گویند زیرا تلوین به دلیل پی در پی بودن احوال گوناگون حاصل می‌شود. بر این مبنا بزرگان عرفان، انسان در بند صفات نفس راه صاحب حال نمی‌دانند. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵) پس تا زمانی که دل سالک در مقام قلبی قرار دارد و در بند تعدد صفات است در تلوین قرار دارد و هنگامی که قلب از مقام قلبی به مقام روحی ارتقا یابد، نفس نیز از مقام نفسی به مقام قلبی منتقل می‌شود و تلوینی که قبل از این رخداد، قلب را بود، در این مقام بر نفس عارض می‌شود و نفس به نیابت از قلب، صاحب تلوین می‌گردد. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵)

۲-۳-۵. صحو

«صحو عبارت است از معاودت قوت تمیز و رجوع احکام جمع و تفرقه با محل و مستقر خود.» (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۳۶) در پیش از منزل پنجم (عشق) سالک گرفتار کثرت

است و مشغول به خلق است و از حق محجوب می‌باشد. در صحوی که بعد از سکر اول و در حقیقت در منزل عشق واقع می‌شود گاه خلق بیند و گاه حق متجلی می‌شود اما در صحوی که بعد از سکر دوم واقع می‌شود (صحو آخر) به واسطه نظر حق، سالک از خلق محجوب می‌شود و نقش وجود سالک کم رنگ‌تر می‌گردد. در واقع سالک تا پیش از ورود به منزل عرفانی پنجم به دلیل وجود صفات بشری، دچار صحو اول و سکر اول می‌شود به همین دلیل در این شرایط، او اهل تلوین است.

۲-۱-۳-۶. استتار

استتار در لغت پنهان شدن و پرهیز کردن است. و در اصطلاح عرفانی به معنای پنهان شدن نور حقیقت به دلیل پیدایش صفات بشری و تراکم تاریکی‌های ناشی از آن می‌باشد. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۲۹) وجود صفات بشری در سالک باعث پوشیدگی عالم غیب می‌شود و این دگرگونی سالک بین تجلی و استتار موجب پنهان شدن و یا گشاده گشتن حق بر او می‌گردد اما این به منزله تلون ذات حق نیست زیرا تلون، از صفات محدثات است و حق قدیم می‌باشد. (مستملی بخاری، ۱۳۶۳: ۴/۱۵۶۴) بنابراین غلبه ستر در سالک موجب قرارگیری او در مقام تلوین می‌گردد. اما با گذشتن از این صفات، سالک نسبت به صفات بشری خود در استتار و حجاب و نسبت به غیب و انوار حق در تجلی خواهد بود.

۲-۱-۴. آفات و موانع تلوین

سالک تا زمانی که در ترقی است در احوال خود دچار زیادت و نقصان است و او در این حال دچار تلوین می‌باشد اما زمانی که به حق رسد، به دلیل ناپیدا شدن احکام بشریت، در حقیقت به مرتبه تمکین دست یافته است. در این شرایط او در تقرب خود به سمت حق تعالی دائم در حال نزدیکی بیشتر است در حالی که در اصل حال خود، ممکن می‌باشد. در این میان بنا بر دیدگاه موجود در رساله قشیریه، سالک زمانی که از خود بی‌خود گردیده و دچار محو گردد، در این حالت، او از همه چیز به غیر از حق تعالی، غایب می‌گردد. براین مبنا قشیری چنان می‌اندیشد که در این حالت، او نه دچار تلوین است و نه دچار تمکین. در حقیقت رخداد این شرایط، باعث خروج او از مقام تلوین و تمکین می‌گردد. مگر آنکه او

را از این حال خارج کنند^{۱۴}. اما جدای از دیدگاه حاضر و مطابق با دیدگاه اغلب اهل تصوف، تلوین از مراحل ابتدایی و مقدماتی سلوک عرفانی است و مقدمه‌ای جهت مقام تمکین محسوب می‌گردد به همین دلیل عاملی را به عنوان آفت و مانع حقیقی نمی‌توان برای آن متصور شد.

۲-۱-۵. انواع و اقسام تلوین

در یک طبقه‌بندی، تلوین را می‌توان به دو نوع ۱- تلوین صفات ۲- تلوین قلوب تقسیم کرد. تلوین صفات، تغییر و دگرگونی احوال و رفع آن نشانه حقیقت و راستی است اما تلوین قلوب، تلوین واردات است و آن از اسرار خاص الهی و نشانه ظهور قدرت قادر محسوب می‌شود و نشانه حقیقت در این مرحله، اثبات تلوین است. (ابونصر سراج طوسی، ۱۳۸۲: ۳۹۳) این دیدگاه، بعدها در الفتوحات مکیه، شرح شطحیات، شرح گلشن راز و کشف‌المحجوب نیز انعکاس یافت.

سالک تا زمانی که در مقام تلوین صفات است کمالات معنوی برای او ظاهر نمی‌شود و با رهایی از صفات ناپسند به سمت تمکین گام برمی‌دارد. طبق دیدگاهی دیگر تلوین به دو صورت؛ ۱- تلوین قلب ۲- تلوین نفس طبقه‌بندی می‌شود. هنگامی که دل در مقام قلبی قرار دارد در این حالت، قلب در واردات خود دچار تلوین است و زمانی که دل از مقام قلبی به مقام روحی عروج کند و از صفات نفسانی خارج شود، تلوینی که شامل حال قلب بود به نفس منتقل می‌شود و نفس به نیابت از قلب، صاحب تلوین می‌گردد. و این تلوین در اصل به سبب عدم احتجاب نور کشف و یقین، تمکین قاذح نیست. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴، ۱۴۵؛ پارسا، ۱۳۹۹: ۴۲۲) در دسته‌بندی دیگر، تلوین دو نوع است؛ ۱- تلوین در تلوین ۲- تلوین در تمکین. تلوین در تلوین، دگرگونی سالک در مقام تلوین و تقلب میان کشف و حجاب است و تلوین در تمکین به ترقی پیوسته سالک در طی مقام قرب الی الله در مقام تمکین اشاره دارد. (ابرقوهی، ۱۳۶۴: ۴۸۱)

۲-۱-۶. مراتب و درجات تلوین

براساس دیدگاه تکمیلی عبدالرزاق کاشانی (م ۷۳۶ ه.ق) تلوین دارای دو درجه است؛

۲-۱-۶-۱. تلوین در فرق اول موجب پوشیدگی وحدت

این مرتبه از تلوین پست‌ترین درجهٔ مقام تلوین است و اهل تصوف همواره به گذر از این مقام درجه سفارش کرده‌اند. در این مرتبه از تلوین، صفات بشری و تعدد صفات همچنان در سالک باقی است و به همین دلیل، او مدام در احوال خود در حال تغییر و دگرگونی است و تا زمانی که او از طبیعت و هواهای خود فانی نشود امکان رسیدن به مقام تمکین برای او مقدور نیست. بنابراین سالک برای عبور از این درجه از تلوین نیازمند نفی صفات بشری خود می‌باشد.

۲-۱-۶-۲. تلوین در فرق ثانی موجب اقرار احدیت

این مرتبه از تلوین «اکمل مقامات» است و بالاترین مرتبهٔ تلوین محسوب می‌شود. این مرحله در حقیقت تلوینی است که در مقام تجلی جمع به واسطه تجلیات اسمایی و در حال بقای پس از فناء سالک واقع می‌شود. (عبدالرزاق کاشانی، ۱۳۸۷: ۱۹) اگر سالک به مرحله‌ای برسد که کثرت فرق، حاجب و مانع درک وحدت نباشد در این صورت سالک به مقام احدیت فرق بعد جمع و کشف حقیقت دست یافته است. (همان: ۱۹) در این درجه، سالک در مقام سیر به حق بعد از گذر از مراحل کثرات و رفع حجاب‌های تاریک مراتب نفس، از واسطه‌ها و انوار طولی و عرضی و از کثرات روی برمی‌گرداند تا به تدریج احکام وحدت بر او غلبه می‌کند. این مرتبه از تلوین، بعد از مرحلهٔ فنا و بقا و رجوع سالک به خود بعد از صحو و فنا است.

۲-۱-۷. نشانه‌های تلوین**۲-۱-۷-۱. تعدد و بقای صفات بشری**

تا زمانی که قلب سالک در مقام قلبی مستقر باشد نتیجه آن تعدد صفات است که آن نشانه اهل تلوین می‌باشد و دل در مقام قلبی گرفتار خواهد بود مگر آنکه دل از مقام قلبی به مقام روحی عروج کند در این صورت دل از تصرفات تعدد صفات خارج می‌گردد و در فضای قرب ذات متمکن می‌شود. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵)

۲-۱-۷-۲. عدم اختیار در احوال

سالک تا زمانی که در مراحل ابتدایی تلوین قرار دارد مدام در حال زیادت احوال است و از رنگ و حالتی به رنگ و حالتی دیگر متغیر می‌شود. (مستملی بخاری، ۱۳۶۳، ۱۵۳۹/۴؛ قشیری، ۱۳۹۶: ۱۳۶؛ ضیاءالدین سهروردی، ۱۳۶۳: ۶۸؛ پارسا، ۱۳۹۹: ۴۲۱؛ خوارزمی، ۱۳۶۶: ۱۴۴) این رفت و آمد احوال گوناگون بر دل سالک موجب می‌گردد که دل او با توجه به وضعیت قرارگیری او در مسیر سلوک (بدایت، متوسط و نهایت) دچار تغییر گردد.

۲-۱-۷-۳. غلبه کلام

صاحب تلوین در سکوت کردن ناتوان است. (مستملی بخاری، ۱۳۶۳، ۱۷۳۱/۴) شخص متلون از آنجا که اسیر احوال خود است به همین دلیل در کلام نیز اختیار خود را از دست می‌دهد به گونه‌ای که منجر به سخن گفتن او می‌شود. این کلام او بر یک صفت مشخص نیست و به دلیل تداوم زیادت و کمی احوال، سخن گفتن زبان وقت او است و کلام او هر لحظه بدون اصول مشخصی می‌باشد. این غلبه احوال در بدایت سیر و سلوک، خروش و زاری را به همراه دارد و در زمان تکامل شناخت و معرفت سالک، در او محو می‌گردد. (مبیدی، ۱۳۷۱، ۲۳۹/۱)

۲-۱-۸. نتایج و دستاوردهای تلوین**۲-۱-۸-۱. در اسارت وقت بودن**

وقت در معنای زمان حال، متوسط میان گذشته و آینده است و تعبیر «صاحب الوقت» بودن سالک مرتبط با این معنا از وقت است که به عبارتی یعنی اشتغال به انجام وظایف زمان حال و تلاش در جهت انجام کاری که انجام آن در زمان حال برای سالک، شایسته و دارای اهمیت است. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۳۸-۱۴۰) و فترت و زوال در این وقت وارد نمی‌شود مگر برای کسانی که در مرحله تلوین قرار دارند به همین دلیل وقت برای چنین افرادی گاهی موجود و گاهی مفقود است اما سالکانی که به درجه تمکین رسیده‌اند وقت در این معنا و مفهوم برای آنان دائم و سرمدی است (همان: ۱۴۰)

۲-۸-۱-۲- آگاهی یافتن بر نداشتن صلاحیت ارشاد

رسیدن به مقام تمکین شرط صحت ارشاد است. (پارسا، ۱۳۸۱: ۴۲-۴۳) به دیگر سخن؛ مشایخ طریقت معتقدند که اقتدا تنها به عارفی درست است که از قید و بند احوال رسته باشد بنابراین لازمه درستی ارشاد، رسیدن به مرتبه تمکین است. (همان: ۴۲) اهمیت این بحث، آنجاست که اگر مرید صادق، وجود خود را در تحت تصرف مجذوب ابتر و یا سالک ابتر در آورد موجب می شود استعداد کمال انسانیت در او فاسد و تباه گردد و در نتیجه مرید به مراتب کمال نرسد. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۰۹)

۲-۸-۱-۳. غلبه احکام بشریت

سالک زمانی که دچار تلوین است بر اثر ورود احوال گوناگون، حالت های مختلفی را تجربه می کند و همچنان قادر به در اختیار گرفتن احوال خود نیست. و با باقی ماندن در تلوین صفات، کمالات معنوی انبیا علیهم السلام برایش ظاهر نمی شود و تنها زمانی از غلبه احوال بشریت نجات می یابد که صفات ذمیمه و از ذمایم ملکات نجات یابد. (لاهیجی، ۱۳۷۱: ۲۲۱)

۲-۸-۱-۴. ایجاد غرور و مهجوری از درگاه حق

هنگامی که سالک در طی مراتب سیر و سلوک خود در مقام تلوین قرار دارد و احوال گوناگون بر او حاکم می شود ممکن است در این مرتبه، دچار نوعی غرور و خود بزرگی بینی شود. (عبادی مروزی، ۱۳۴۷: ۱۷۸) و از آنجایی که عجب پیش زمینه و شرط تکبر است، خود باعث بروز مشکلاتی برای سالک می شود و بدین سبب فاصله او از حق تعالی بیشتر می گردد.

۲-۲. تمکین**۲-۲-۱. تمکین از دیدگاه قرآن، احادیث، روایات و سیره معصومین**

شیخ صدوق روایتی را با یک واسطه از امام صادق (ع) نقل کرده است^{۱۵}. که براساس آن و با استناد به طرح عباراتی نظیر «لم اعبد ربا لم اره»، «لو كشف الغطا ما ازددت يقينا» و نسبت دادن آن به حضرت علی (ع) (ابن بابویه، ۱۳۸۹: ۴۴۵؛ تمیمی آمدی، ۱۳۶۸: ۵۶۶) می توان

گفت که ایشان به مقام تمکین و یقین ناشی از آن رسیده بود. امام حسین (ع) نیز در حدیثی از تلاش جهت دستیابی به تمکین به عنوان یکی از ویژگی‌های مومنان یاد کرده‌اند (ر.ک ابن شعبه، ۱۴۰۴، ۲۴۸؛ علامه مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۱۹/۷۵) در قرآن کریم نیز نشانه‌هایی از اهل تمکین را می‌توان دریافت. چنانچه مستملی بخاری در شرح تعرف، حضرت داود (ع) را صاحب تمکین دانسته است.

در برخی از کتب عرفانی برای فهم بهتر اصطلاح تلوین و تمکین با استناد به آیات ۳۱ تا ۳۳ سوره یوسف، زلیخا را نسبت به حضرت یوسف اهل تمکین دانسته و زنان مصری را در شمار اهل تلوین به شمار آورده‌اند. (ضیاءالدین سهروردی، ۱۳۶۳: ۶۸) بنابر شواهد قرآنی دیگر و نیز طبق دیدگاه اهل تصوف با استناد به آیه ۱۷ سوره انفال و ۸۹ سوره حجر پیامبر اکرم (ص) نیز از اصحاب تمکین است. (ضیاءالدین سهروردی، ۱۳۶۳: ۶۸؛ میدی، ۱۳۷۱، ۳۴۷/۵) و عده‌ای دیگر با توجه به هجده آیه نخست سوره نجم، طی کردن مراتب عروج بدون هیچ گونه تغییر را بیانگر تمکن پیامبر دانسته‌اند. (خواجه محمد پارسا، ۱۳۹۹: ۴۲۱) و برخی نیز درک ذات اقدس الهی و تجلی ذات و در پی آن عدم صعقه حضرت محمد (ص) در شب معراج را دلیلی بر تمکن ایشان می‌دانند. (روزبهان بقلی، ۱۳۶۰: ۴۰۳)

۲-۲-۲. تعاریف

تمکین در لغت به معنای «به فرمان بودن» (انصاری، ۱۳۸۴: ۵۵)، «پابرجا کردن» و «توانا گردانیدن بر چیزی» (دهخدا، ۱۳۷۷، ۶۹۸۲/۵) است و در اصطلاح به معنای دوام کشف حقیقت به سبب استقرار قلب در محل قرب می‌باشد. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵؛ شمس‌الدین آملی، ۱۳۸۱، ۳۷/۲)

تمکین، اقامت محققان در جایگاه کمال و مقصد و محل آرامش رسیدگان است که بالاتر از آن مرتبه‌ای نیست. مطابق با تعریفی دیگر «التمکن فوق طمأنینه و هو اشاره إلى غایة الاستقرار» (خواجه عبدالله انصاری، ۱۴۱۷: ۱۲۱) این تعریف ضمن نمود مقام تمکین به عنوان غایت و نهایت استقرار سالک، به فوق طمأنینه بودن آن نیز اشاره دارد. ابن عربی درباره تمکین چنین می‌اندیشد؛ «التمکن، عندنا هو التمكن فی التکوین و قیل: هو حال اهل

الوصل.» (ابن عربی، ۱۴۲۱، ۱/ ۵۶۲) این تعریف از او به بالاترین مرتبه تلوین نظر دارد که به عقیده ابن عربی و برخی از صاحب نظران بعد از او همان مقام تمکین است. از دیدگاه ابن عربی، تمکین درحقیقت مرتبه نهایی مقام تلوین است.

۲-۲-۳. شرایط و مقدمات تمکین

۲-۳-۱. ریاضت و تزکیه نفس

نهایت سفر سالکان، غلبه و کنترل نفس است و هنگام دستیابی به این مهم، سالک به مرحله تکامل و وصال نائل می‌گردد. پس ناپدید شدن احکام بشریت و غلبه سلطان حقیقت بر سالک و نیز دستیابی مداوم بر این دو از مقدمات رسیدن به مقام تمکین است. (قشیری، ۱۳۹۶: ۱۳۶) به دیگر سخن تا زمانی که سالک در ترقی باشد و احوالش دگرگون شود، صاحب تلوین است و با نفی احکام بشریت و رسیدن به حق به تمکین دست می‌یابد. (ابرقوهی، ۱۳۶۴: ۴۸۱) بنابراین سالک برای عروج و نزدیک شدن به مقام قرب الهی لازم است از اسارت نفس رها شود و سراسر فانی حق گردد.

۲-۳-۲. افزایش معرفت و محبت سالک به خدا

معرفت نوعی شناخت است که از دل آدمی سرچشمه می‌گیرد و از طریق تصفیه و خالص شدن روح از راه سیر و سلوک عملی و مجاهده و تزکیه نفس در دل سالک ایجاد می‌گردد. (جوادیان، ۱۴۰۱: ۳۳) از سوی دیگر محبت نیز از دیدگاه عرفا ثمره شناخت است. هنگامی که عارف به مراتب بالاتری از محبت نسبت به حق تعالی دست یابد موجب ایجاد عشق در درون خود نسبت به پروردگار می‌گردد. و این عشق او را به مقام تمکین هدایت می‌کند. (نسفی، ۱۳۹۱: ۲۰۴)

۲-۳-۳. لطف و عنایت الهی به سالک

عنایت در اصطلاح عرفا احاطه علم الهی به مصالح بندگان و نظام وجودی جهان است. (شهری برآبادی، ۱۳۶۹: ۹۵) لطف و عنایت الهی برکات بسیاری دارد. در واقع تلاش اهل تصوف برای ایجاد جمعیت باطن، با عنایت و نظر خاص حضرت حق محقق می‌گردد. و سالک پس از کسب معرفت به خدا، تزکیه و تهذیب نفس و رهایی از قید تعلقات در نهایت برای رسیدن به مقام تمکین و استقامت باید مشمول عنایت الهی قرار گیرد و این

عنایت الهی رنج مسیر برای رسیدن به تمکین را در سالک هموار می‌سازد. (شاه داعی شیرازی، ۱۳۴۰: ۱۲۳-۱۲۴)

۲-۳-۴. ذکر

جایگاه ذکر در تصوف آن گونه است که بدون ذکر و یاد خداوند تغییر و تحولی در درون سالک پدید نمی‌آید و یا حتی می‌توان گفت بدون آن، دستیابی سالک به تکامل معنوی و نیز پدیدار گشتن حالت‌ها و مقام‌های عرفانی غیرممکن می‌گردد. ذکر، عاملی مهم در جهت غفلت‌زدایی از دل سالک و حضور قلب او است که می‌تواند مسیر سلوک را برای سالک هموار سازد.

۲-۳-۵. قوت سالک، ضعف وارد یا وجد قوی

سکون و تمکین به منزله مرحله تکاملی سیر و سلوک عارف به دو دلیل واقع می‌گردد یا به دلیل ضعف وارد بر سالک است و یا به خاطر قوت و نیروی روحی صاحب تمکین. (قشیری، ۱۳۹۶: ۱۳۶) بنابراین قشیری تمکین را یا ناشی از ضعیف بودن واردات بر سالک می‌داند و یا آن را ناشی از قوت سالک در نظر می‌گیرد.

۲-۳-۶. عروج دل از مقام قلبی به مقام روحی

شرط دیگر دستیابی به تمکین آن است که دل سالک از مقام قلبی به مقام روحی اعتلا و ارتقا یابد. زیرا دل تا زمانی که در مقام قلبی قرار دارد مدام دچار تغییر و تحول می‌گردد و به عبارتی به تلوین و دگرگونی دچار است به همین دلیل راه خلاص دل از تلوین عروج آن از مقام قلبی به مقام روحی است. این انتقال دل از مقام قلبی به مقام روحی موجب انتقال دگرگونی از دل به نفس که لطیفه دوم است می‌شود. به گونه‌ای که تلوینی که پیش از آن به قلب تعلق داشت در این مقام بر نفس عارض می‌شود و نفس به نیابت قلب، صاحب تلوین می‌گردد. و دل سالک بر اثر ارتقا به لطیفه چهارم یعنی مقام روحی به مقام تمکین دست می‌یابد.

و این تلوین نفس مانعی در مسیر تمکین عارف محسوب نمی‌شود. چنانکه عزالدین کاشانی اشاره داشته است:

«و این تلوین در حقیقت تمکین قادح نباشد به سبب عدم احتجاب نور کشف و یقین به وجود این تلوین. و ممکن نیست که تا رسم بشریت باقی بود تغیر از طبیعت به کلی مرتفع شود ولیکن این تغیر، صاحب تمکین را از مقام تمکین خارج نگرداند.» (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵)

۲-۲-۳-۷. سکر

سکر عبارت است از «ترک قیود ظاهری و باطنی و توجه به حق که از مقامات محبین است.» (سهروردی، ۱۳۶۴: ۲۷۳) سالک در بدایت مراحل سیر و سلوک در حال کشمکش با صفات بشری خود می‌باشد و در اثر تجلی حق دچار سکر اول می‌گردد. اما بعد از ورود سالک به منزل عرفانی پنجم در اثر تجلی حق دچار سکر ثانی می‌گردد و این سکر عاملی در جهت بی‌توجهی سالک به وجود خود در برابر ذات اقدس الهی و نفی تعلقات محسوب می‌شود.

۲-۲-۳-۸. تجلی

تجلی، انکشاف خورشید حقیقت حق تعالی از غیوم صفات بشری به غیبت آن می‌باشد. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۲۹) سالک با گذراندن مراتب قرب و در اثر مجاهدت، ریاضت و لطف الهی، و با نفی صفات و احکام بشری، تجلی انوار غیب و در پی آن رسیدن به ثبات و تمکین بر او جلوه گر می‌شود.

۲-۲-۴. آفات و موانع تمکین

۲-۲-۴-۱. صفات نفس و احکام بشری

سالکی که دچار تلوین است برای رسیدن به تمکین باید ابتدا نفس و صفات بشری را در وجود خود کنترل کند به گونه‌ای که اگر در این زمینه بر اساس افزایش معرفت، محبت و مجاهدت و ریاضت نکوشد، این صفات و احکام نفس مانعی بزرگ در راه او برای رسیدن به تمکین خواهد بود.

۲-۲-۴-۲. خودخواهی

در اندیشه عرفانی، خودخواستن یکی از موانع بزرگ وصال و در حقیقت حجابی اعظم در برابر دیدار حق تعالی می‌باشد. سالک تا زمانی که در مسیر سیر و سلوک، در برابر معشوق

و معبود حقیقی وجودی برای خود قائل باشد مانع و آفتی بزرگ در رسیدن او به مراتب بالاتر در میان خواهد بود.

۲-۲-۴. گریستن

گریستن به عنوان یکی از ویژگی‌های رونندگان، بیانگر تغییر حال سالک و نشان‌دهنده ضعف و عدم ثبات حال او است. وجود این عامل در سالک، در درجه نخست نشانگر آن است که او در جریان سلوک، همچنان خود را در میان می‌بیند (ابراز وجود در برابر وجود الهی) و نیز بر عدم توانایی او در کنترل احوال خود اشاره دارد به همین دلیل، گریستن برای ربودگان از خویشتن و در واقع همان اهل تمکین نوعی نقص و کاستی است و آفتی جهت ماندگاری سالک در تمکین محسوب می‌گردد. (مبیدی، ۱۳۷۱، ۵/۶۳۶-۶۳۷)

۲-۲-۴. سکون و توقف

قناعت کردن به مقام و مرتبه حاصل شده برای سالک و عدم کوشش جهت طی کردن مراتب قرب الهی و رسیدن به مقامات بالاتر، خود آفتی است که موجب توقف سالک در سلوک عرفانی و در نتیجه، عدم دستیابی به مقام تمکین توسط او می‌گردد. بنابراین سالک باید مدام در جهت کم کردن فاصله میان خود و خدا کوشش کند.

۲-۲-۵. انواع و اقسام تمکین

براساس دیدگاه هجویری، تمکین به دو نوع تقسیم می‌شود؛ نخست تمکینی که نسبت آن به شاهد خود باشد یعنی تمکینی که مبتنی بر وجود انسان است. دوم تمکینی که مبتنی بر شواهد حق باشد. (هجویری، ۱۳۹۲: ۵۴۷) سالک زمانی که به نوع اول از تمکین دست یابد در حقیقت باقی الصفه است و هنگام رسیدن به نوع دوم، فانی الصفه است. خواجه عبدالله انصاری نیز به بیان انواعی از تمکن پرداخته است. از نظرگاه او، سالک باید تلاش کند تا در سه چیز به تمکن دست یابد؛ خوی، تن، دل. تمکن در خوی به سه بخش؛ در خشم، در بیم و در حاجت تقسیم می‌گردد. تمکن در تن نیز به سه بخش؛ در بیماری، در درویشی، در غریبی تقسیم می‌شود و در نهایت، تمکن در دل را شامل سه بخش؛ در ظن، در تمیز و در همت می‌داند. (خواجه عبد الله انصاری، ۱۳۷۱، ۱/۲۹۹-۳۰۰)

۲-۲-۶. مراتب و درجات تمکین

در رساله قشیریه به نقل از بوعلی دقاق دو مرتبه رایج از تمکین بیان شده است. طبق دیدگاه نخست هیچ کس جز حضرت محمد (ص) قابلیت رسیدن به نهایت تمکین را ندارد زیرا نهایت تمکین خاص پیامبر اکرم (ص) است و دیدگاه دوم مربوط به کسانی که رسیدن به تمکین به همراه دوام احوال را مرتبه‌ای می‌دانند که از جانب سالکان قابل دستیابی است. (قشیری، ۱۳۹۶: ۱۳۶-۱۳۷) تمکن از دید خواجه عبدالله انصاری نیز دارای سه درجه است؛ درجه نخست، تمکن مرید و این درجه با فراهم شدن سه شرط برای مرید حاصل می‌شود: قصدی صحیح، شهودی درخشانده که مرید را به حرکت ترغیب کند و راهی گشوده که با قوت یقین و شهود شواهد بر مرید آشکار می‌گردد. درجه دوم، تمکن سالک است و این مرتبه با فراهم آمدن سه شرط محقق می‌شود؛ انقطاعی صحیح یعنی سالک از هر چه به جز خداوند متعال صرف نظر کند، برق و درخشش شهودی که با تجلی به دست می‌آید و در نهایت، حالی مصفا و خالص. درجه سوم، تمکن عارف است و این بدین معناست که عارف بالاتر از حجاب‌های طلب در حضرت جمع استقرار یابد. (عبدالرزاق کاشانی، ۱۳۷۹: ۲۷۱)

۲-۲-۷. نشانه‌های تمکین**۲-۲-۷-۱. غلبه بر صفات نفسانی و احکام بشری**

بنابر نظر اغلب اهل تصوف زمانی که سالک بر صفات نفس و احکام بشری خود غالب شود. در این شرایط می‌توان گفت او کنترل نفس خود را به دست گرفته و در حقیقت صاحب تمکین است.

۲-۲-۷-۲. اختیار جهت اقامت در هر مقام و صفت

سالک متمکن به دلیل تسلط بر نفس و احکام بشری، احوال خود را تحت کنترل دارد و در مسیر سیر و سلوک عرفانی خود ممکن است دچار زیادت احوال شود اما در اصل ذات خود متمکن است. (قشیری، ۱۳۹۶: ۱۳۷) به همین دلیل در این مرحله، سالک می‌تواند در هر صفت و مقامی که خواست قرار گیرد. و این بدان معناست که اختیار به دست اوست و همه صفات ملک او می‌باشد.

۲-۲-۳. خاموشی

هنگامی که سالک به مقام تمکین می‌رسد بر اثر غلبه بر احوال خود و رسیدن به صحو ثانی به نوعی ثبات و تمکین دست یافته است و این آرامش حاصل از تمکین بنابر دیدگاه اهل تصوف اقتضا می‌کند که سالک در این مقام در حالت سکون و خاموشی قرار گیرد. چنانچه مستملی بخاری در شرح تعرف چنان عقیده دارد که صاحب تمکین قادر به سخن گفتن نیست و صاحب غلبات نیز از خاموشی ناتوان است. (مستملی بخاری، ۱۳۶۳، ۱۷۳۱/۴) بنابراین سکون و آرامش با حضور دل و جمع همت و وقوف بر احوال مستمعان، شایسته‌تر از مداخلت است زیرا آن محل استقامت و تمکین است. (ضیاءالدین سهروردی، ۱۳۶۳: ۱۴۷)

۲-۲-۸. نتایج و دستاوردهای تمکین**۲-۲-۸-۱. استغنا**

استغنا صفت ذاتی خداوند متعال محسوب می‌شود. کاربرد استغنا درباره سالک یعنی سالک خود را از همه مخلوقات بی‌نیاز دانسته و تنها خود را به پروردگار متعال نیازمند بداند. اهل معرفت زمانی که با طی مراحل سلوک، بعد از فنای فی الله به مرتبه بقا بالله می‌رسند خدا را در سراسر وجود خود می‌یابند و به وجود حقیقی و عاری از هرگونه منیت و تعلقات دست می‌یابند تا از آن طریق به اوصاف الهی و اخلاق ربانی موصوف می‌گردند. (پارسا، ۱۳۹۵: ۱۷۷-۱۷۹)

۲-۲-۸-۲. دستیابی به ثبات و آرامش

سالک تا زمانی که در مراحل ابتدایی سیر و سلوک قرار دارد دچار دگرگونی و اضطراب می‌گردد و در این مسیر ممکن است با انجام اعمال و رعایت شرایطی از جمله؛ مجاهدت و ریاضت، ذکر و یاد خدا به آرامش و به نوعی سکینه موقتی و گذرا دست یابد. اما هنگامی که عارف به مقام تمکین دست یابد این آرامش در او دائمی می‌گردد.

۲-۲-۸-۳. شایستگی خلعت عشق

پس از دستیابی سالک به مقام تمکین علاوه بر عشق عاشق به معشوق حقیقی، عشق معشوق حقیقی به عاشق نیز نمود بیشتری می‌یابد و این عشق حق تعالی به بنده قوت می‌گیرد و با

فانی شدن سالک کمال می‌یابد (غزالی، ۱۳۷۰: ۱۸۶) در این شرایط وصال و فراق برای او یکسان است و تنها او شایستگی خلعت عشق را دارد. (همان)

۲-۸-۴. رهایی از تعلقات و هواهای نفسانی

تا زمانی که سالک از خودی خود، رها نشود احکام احوال بر او جاری است و او هر لحظه اسیر وقت می‌باشد و به ثبات و آرامش دست نمی‌یابد. (غزالی، ۱۳۷۰: ۱۲۹) از دید برخی عرفا از جمله عزالدین کاشانی، صفات بشری بخش ذاتی سرشت بشر و جزء طبیعت انسان است و طبیعت کلی او نمی‌تواند از تغییر مصون باشد. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵) اما این تغییر و وجود این صفات و یا تعلقات در نهاد بشر برای سالکان با درجات مختلف متفاوت است به گونه‌ای که وجود صفات بشری در سالکی که هنوز در مراحل ابتدایی و یا در میانه راه سلوک قرار دارد مانع از رسیدن او به مراتب بالاتر سیر و سلوک عرفانی می‌گردد. اما برای سالک منتهی اینگونه نیست زیرا امکان کنترل آن را دارد. (عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵؛ پارسا، ۱۳۹۵: ۱۸۱؛ پارسا، ۱۳۹۹: ۳۸۲) اما غالب عرفا عقیده دارند با رسیدن به تمکین، این صفات و تعلقات مادی در سالک به کلی محو می‌گردد.

۲-۸-۵. رسیدن به مرتبه حق‌الیقین

مرتبه‌نهایی یقین، حق‌الیقین نام دارد و آن به معنای تابش انوار کشف، سپس رهایی از رنج یقین و سپس فنا در حق‌الیقین است. (عبدالرزاق کاشانی، ۱۳۷۹: ۱۵۵-۱۵۷) در این مرتبه، حجاب‌های بین عارف و حق تعالی محو می‌گردد به گونه‌ای که عارف در هر کجا که می‌نگرد، وجود حق تعالی را می‌یابد. مرتبه حق‌الیقین پس از تکامل روحی، حاصل می‌شود.

۲-۸-۶. قابلیت ارشاد

عارف متمکن به دلیل رسیدن به مقام تمکین و رسیدن به ثبات و آرامش در سیر و سلوک و غلبه بر احوال خود بنابراین از افراد شایسته جهت ارشاد مریدان محسوب می‌شود. چنانچه هجویری نیز معتقد است: مغلوب را امکان عبارت نبود تا اندر غلبه حال عبارتش صحیح آید. ... و در جمله بدان که کلام وی [مغلوب] را اقتدا نشاید از آنچه مغلوب بوده است

اندر حال خود نه متمکن و کلام متمکنی باید تا بدان اقتدا توان کرد. (هجویری، ۱۳۹۲: ۲۳۲)

۲-۳. نسبت تلوین و تمکین با سکر و صحو، محو و اثبات، جمع و تفرقه، حضور و غیبت

سالک تا زمانی که به مقصد حقیقی سلوک نرسیده است دچار تلوین و دگرگونی است و گاهی مقدمات و شرایطی از دستیابی به مقام تمکین را کسب می‌کند تا زمانی که به مرحله فنا و بقا و یا همان ثبات و تمکین دست یابد. از فاصله بین منزل پنجم تا منزل نهمی سلوک (فنا و بقا) هربار، سالک احوالی را تجربه کرده و ویژگی‌هایی در او نمایان می‌گردد. در این مرحله میانی، سالک مراتبی از تلوین و تمکین را تجربه می‌کند و در این جایگاه، اصطلاح دوگانگی تلوین و تمکین با برخی از اصطلاحات زوجی دیگر از جمله؛ سکر و صحو، محو و اثبات، جمع و تفرقه و حضور و غیبت ارتباط می‌یابد. همه این مفاهیم، بین عشق و مرحله فنا و بقا قرار دارند و در اصل و ماهیت خود با یکدیگر مشترک هستند و وظیفه دارند که به تدریج خودی سالک را از او پس بگیرند. به دیگر سخن تصویر تلوین و تمکین هربار به اشکال متعددی منعکس می‌شود و هریک از این مراحل با اشاره‌ها، اوصاف و ویژگی‌های مختص به خود و هربار به شکلی و با شدت و ضعفی متفاوت، در کم‌رنگ کردن بعد وجودی سالک و در نهایت نفی وجود سالک در برابر حق تعالی می‌کوشند. بنابراین می‌توان تلوین، صحو، اثبات، تفرقه و غیبت را در یک محدوده واژگانی و معنایی و در اصل و منشا خود شبیه یکدیگر دانست و تمکین، سکر، محو، جمع و حضور را نیز در سویی دیگر و با در نظر داشت ویژگی‌های جداگانه هریک در یک محدوده معنایی قرار داد.

۳. نتیجه گیری

یکی از پیچیده‌ترین اصطلاحات دوگانی در سلوک عرفانی، اصطلاح تلوین و تمکین است. این اصطلاح زوجی در سلوک عرفانی از اهمیت بسیاری برخوردار است. سالک در سیر صعودی خود به درگاه حضرت حق تا زمانی که در حال تغییر و تجربه احوال مختلفی باشد در مقام تلوین قرار خواهد داشت.

در حقیقت سالک مبتدی و متوسط در مسیر سلوک عرفانی در ابتدای این مسیر به دلیل وجود شرایطی از جمله؛ تعاقب احوال، قوت واردات بر او و یا ضعیف بودن سالک، عدم تسلط کامل بر صفات نفسانی و طبیعت خود مدام از صفت و حالتی به صفت و حالتی دیگر در حال تغییر و دگرگونی است و هر لحظه بنابراین عدم ثبات، قبض و بسط، صحو و سکر، غم و یا شادی را تجربه می‌کند. این وضعیت تا زمانی تداوم خواهد داشت که سالک از صفات قلب و صفات نفس به کلی رها شود و با کنترل نفس خود و عروج به مقام‌های بالاتر به نوعی ثبات و آرامش دست یابد. این اقامت سالک در مقام تلوین هم می‌تواند به صورت دائمی باشد و هم می‌تواند به صورت موقت صورت پذیرد. تا زمانی که سالک مبتدی و متوسط به شرایط و حال خود قانع باشد و در جهت تقرب به حق تعالی نکوشد بنابراین او در مقام ابتدایی تلوین خواهد بود اما زمانی که با رعایت اعمال، آداب و شرایطی به مقام اطمینان و تمکین دست یابد در این مرحله، تلوین برای او در حکم مقامی موقت بوده که بعد از عبور از آن به مرتبه تمکین رسیده است.

از دیدگاه عرفایی همچون ابونصر سراج طوسی، هجویری و روزبهان بقلی، تلوین را می‌توان به اقسامی نظیر؛ تلوین صفات و تلوین قلوب و یا درجات و مراتبی تقسیم کرد. قرارگیری سالک در تلوین موجب بروز نشانه‌هایی؛ نظیر تعدد و بقای صفات بشری، عدم اختیار در احوال، غلبه کلام بر سالک است که در نهایت نتایجی را برای او به همراه خواهد داشت از جمله آنکه سالک با این شرایط، اسیر وقت می‌گردد. به دلیل غلبه احوال گوناگون و یا غلبه سکر در او، آگاهی می‌یابد که صلاحیت ارشاد مریدان را ندارد و دچار نوعی غرور نسبت به حق تعالی می‌گردد. در ادامه مراتب سیر و سلوک عرفانی پس از مقام

تلوین، مقام تمکین قرار می‌گیرد که عرفا از آن با عنوان نهایت آمال و مقصود عارفان یاد کرده‌اند. وجود و یا رعایت شرایط و مقدماتی در سالک موجب قرارگیری او در این مقام می‌گردد که از جمله آنها می‌توان به؛ ریاضت و ترکیه نفس، افزایش معرفت و محبت نسبت به خدا، قوت سالک، ضعف وارد یا وجد قوی، عروج دل از مقام قلبی به روحی، سکر و تجلی اشاره کرد. در این مرحله نیز تمکین به انواع و نیز درجاتی تقسیم می‌گردد. پس از رسیدن سالک به مقام تمکین، علامت‌هایی در او پدیدار می‌شود که از آنها می‌توان، غلبه بر صفات نفسانی، اختیار جهت اقامت در هر مقام و سکون و خاموشی را نام برد. تمکین از آنجا که مرتبه‌ای استکمالی در سلوک عرفانی محسوب می‌شود به تبع دارای آفات و موانعی؛ نظیر صفات نفس و احکام بشری، خودخواهی، گریستن و سکون و توقف است که سالک وظیفه دارد با افزایش معرفت و آگاهی آنها را کنترل و یا از آن دوری کند. پس از حفظ و ترتیب مراتب اصولی و پس از آنکه سالک در مقام تمکین، به طور کامل ساکن گردید نتایج و دستاوردهایی را برای خود می‌یابد از جمله؛ استغنا و بی‌نیازی از خلق، دستیابی به آرامش و ثباتی که زوال نمی‌پذیرد، کسب شایستگی خلعت عشق، رهایی از تعلقات نفسانی، از بین رفتن حجاب‌های بین عارف و حق تعالی، کسب قابلیت ارشاد. در حقیقت در این مرحله است که سالک به مقام تمکین و یا به تعبیری حق‌الیقین می‌رسد و به به فناء فی الله و سپس به بقاء بالله دست می‌یابد به گونه‌ای که هیچ عمل و رخدادی او را از توجه به حق باز نمی‌دارد. و انوار حضرت حق را در همه امور، متجلی می‌بیند.

یادداشت‌ها

۱. ن.ک: مستملی بخارایی، ۱۳۶۳، ج ۳: ۱۱۵۶؛ پارسا، ۱۳۸۱: ۱۹.
۲. ن.ک: قشیری، ۱۳۹۶: ۱۳۵-۱۳۶.
۳. ن.ک: هجویری، ۱۳۹۲: ۵۴۵-۵۴۶؛ روزبهان بقلی، ۱۳۶۰، ۶۱۹-۶۲۰.
۴. ن.ک: عبادی مروزی، ۱۳۴۷: ۱۷۷-۱۷۹.

۵. ن.ک: عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵.
۶. ن.ک: هجویری، ۱۳۹۲: ۵۴۶.
۷. ن.ک: ابونصر سراج طوسی، ۱۳۸۲: ۳۹۳.
۸. ن.ک: قشیری، ۱۳۹۶: ۱۳۵-۱۳۸ و ۵۱۹.
۹. ن.ک: مستملی بخاری، ۱۳۶۳: ۱۷۳۱؛ عین القضاة همدانی، (بی تا): ۱۳۲؛ میدی، ۱۳۷۱، ۳۷۹/۹.
۱۰. ن.ک: قشیری، ۱۳۹۶: ۱۲۵؛ هجویری، ۱۳۹۲: ۵۴۶؛ عزالدین کاشانی، ۱۳۹۴: ۱۴۵.
۱۱. ن.ک: عبادی مروزی، ۱۳۴۷: ۱۷۷-۱۷۹.
۱۲. ن.ک: ابن عربی، ۱/ ۱۴۲۱: ۵۶۲؛ ابن عربی، (بی تا)، ۲/ ۴۹۹.
۱۳. ن.ک: همایی در پاورقی بحث «در معرفت نفس» از کتاب مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه به بیان و توضیح برداشتهای گوناگون از نفس در اصطلاح حکما و عرفا پرداخته است. رک. نسفی، ۱۳۹۴: ۸۲-۸۳.
۱۴. ن.ک: قشیری، ۱۳۹۶: ۱۳۶-۱۳۸.
۱۵. ن.ک: ابن بابویه، ۱۳۸۹: ۴۴۵.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. ابرقوهی، شمس الدین ابراهیم. (۱۳۶۴). **مجمع البحرین**. به کوشش نجیب مایل هروی. تهران: مولی.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۸۹). **التوحید**. ترجمه یعقوب جعفری. قم: نسیم کوثر.
۳. ابونصر سراج، عبدالله بن علی. (۱۳۸۲). **اللمع فی التصوف**. به تصحیح رینولد آلن نیکلسون. ترجمه مهدی محبتی.
۴. انزایی نژاد، رضا؛ حجازی، بهجت السادات. (۱۳۸۴). «ناهویشیاری هوشیارانه مولوی در دیوان شمس». **کاوش نامه**، شماره ۱۰. صص ۹-۳۶.
۵. انصاری، خواجه عبدالله. (۱۴۱۷). **منازل السائرین**. به تصحیح علی شیروانی. تهران: دارالعلم.
۶. انصاری، خواجه عبدالله. (۱۳۶۲). **طبقات الصوفیه**. به تصحیح محمد سرور مولایی. تهران:

۷. انصاری، خواجه عبدالله. (۱۳۷۱). **مجموعه رسائل فارسی**. به تصحیح محمد سرور مولایی. ج ۱ و ۲. تهران: توس.
۸. انصاری، قاسم. (۱۳۸۴). **مبانی عرفان و تصوف**. چاپ پنجم. تهران: طهوری.
۹. پارسا، خواجه محمد. (۱۳۸۱). **فصل الخطاب**. به تصحیح جلیل مسگر نژاد. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۱۰. پارسا، خواجه محمد. (۱۳۹۵). **رساله قدسیه**. به تصحیح و تعلیقات ملک محمد اقبال. پاکستان: انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان.
۱۱. جوادیان، شکوفه. (۱۴۰۱). «بررسی انس و هیبت در متون مشور عرفانی فارسی تا قرن هفتم هجری قمری». با راهنمایی علی اصغر میرباقری فرد. پایان نامه ارشد. دانشگاه اصفهان.
۱۲. خوارزمی. کمال الدین حسین بن حسن. (۱۳۶۶). **جواهر الاسرار و زواهر الانوار**. به تصحیح محمد جواد شریعت. جلد ۱ و ۲. اصفهان: مؤسسه انتشارات مشعل.
۱۳. دهباشی، مهدی و میرباقری فرد، علی اصغر. (۱۳۸۴). **تاریخ تصوف (۱)**. تهران: سمت.
۱۴. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). **لغت نامه**. دوره پانزده جلدی. ج ۵. تهران: دانشگاه تهران.
۱۵. رشید الدین میبدی، ابوالفضل. (۱۳۷۱). **کشف الاسرار و عده الابوار**. به تصحیح علی اصغر حکمت. چاپ پنجم. جلد ۱-۱۰. تهران: امیرکبیر.
۱۶. روزبهان بقلی شیرازی. (۱۳۶۰). **شرح شطحیات**. به تصحیح هانری کربن. تهران: کتابخانه طهوری.
۱۷. سهروردی، شهاب الدین. (۱۳۶۳). **آداب المریدین**. ترجمه عمر بن محمد احمد شیرکان. به تصحیح نجیب مایل هروی. تهران: مولی.
۱۸. سهروردی، شهاب الدین. (۱۳۶۴). **عوارف المعارف**. ترجمه ابو منصور عبدالمومن اصفهانی. به کوشش قاسم انصاری. انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۹. شاه داعی شیرازی، (۱۳۴۰). **شانزده رساله**. به کوشش محمد دبیرسیاقی. تهران: مؤسسه مطبوعاتی علمی.
۲۰. شاه نعمت الله ولی. (۱۳۴۰). **رساله های شاه نعمت الله ولی**. به تصحیح جواد نوربخش. تهران: خانقاه نعمت اللهی.
۲۱. شمس الدین آملی، محمد بن محمود. (۱۳۸۱). **نفائس الفنون فی عرایس العیون**. به تصحیح ابوالحسن شعرانی. ۳ جلد. چاپ دوم. تهران: اسلامیه.

۲۲. شمس، محمد جواد. (۱۳۸۵). «نقل و بررسی دیدگاه‌های عارفان در باب دو اصطلاح تلوین و تمکین». *فروغ وحدت (فصلنامه آموزشی- پژوهشی دانشگاه مذهب اسلامی)*. سال اول. شماره ۵. صص ۶۰-۶۷.
۲۳. شهری برآبادی، محمد. (۱۳۶۹). «عنایت الهی در اندیشه عرفانی». *کیهان اندیشه*. شماره ۳۲. صص ۹۵-۱۰۲.
۲۴. صائب، غلامعباس. (۱۳۹۹). پایان‌نامه «مقدمه، تصحیح و تعلیقات تحقیقات خواجه محمد پارسای بخارایی». با راهنمایی تقی اژه‌ای. پایان‌نامه دکتری دانشگاه اصفهان.
۲۵. عبادی مروزی، قطب الدین ابوالمظفر منصور بن اردشیر. (۱۳۴۷). **صوفی نامه یا التصفیه فی احوال المتصوفه**. به تصحیح غلامحسین یوسفی. انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
۲۶. عبدالرزاق کاشانی. (۱۳۷۹). **شرح منازل السائرین**. به تصحیح علی شیروانی. چاپ دوم. تهران: الزهراء.
۲۷. عبدالرزاق کاشانی. (۱۳۸۷). **ترجمه اصطلاحات الصوفیه**. ترجمه محمد خواجه‌جوی. چاپ سوم. تهران: مولی.
۲۸. عزالدین کاشانی. محمود بن علی. (۱۳۹۴). **مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه**. به تصحیح جلال‌الدین همایی. چاپ دوازدهم. تهران: سخن.
۲۹. غزالی، ابوحامد محمد. (۱۳۸۳). **کیمیای سعادت**. چاپ یازدهم. ۲ جلد. تهران: علمی و فرهنگی.
۳۰. غزالی، ابوحامد محمد. (۱۳۸۶). **احیاء علوم دین**. ترجمه مؤید الدین محمد خوارزمی. به تصحیح حسین خدیو‌جم. ۴ جلد. چاپ ششم. تهران: علمی و فرهنگی.
۳۱. غزالی، احمد. (۱۳۷۰). **مجموعه آثار فارسی احمد غزالی**. به کوشش احمد مجاهد. تهران: دانشگاه تهران.
۳۲. قشیری، عبدالکریم بن هوازن. (۱۳۹۶). **ترجمه رساله قشیریّه**. به تصحیح سیده مریم روضاتیان و سید علی اصغر میرباقری‌فرد. تهران: سخن.
۳۳. لاهیجی، شمس‌الدین محمد. (۱۳۷۱). **مفاتیح الاعجاز فی شرح گلشن راز**. به کوشش محمد رضا برزگر خالقی و عفت کرباسی. تهران: زوار.
۳۴. مستملی بخاری، اسماعیل بن محمد. (۱۳۶۳). **شرح تعرف لمذهب تصوف**. به تصحیح محمد روشن. ۵ جلد. تهران: اساطیر.

۳۵. نسفی، عزیزالدین بن محمد. (۱۳۹۱). **بیان التنزیل**. به تصحیح سید علی اصغر میرباقری فرد. تهران: سخن.
۳۶. هجویری، ابوالحسن علی بن عثمان. (۱۳۹۲). **کشف المحجوب**. به تصحیح محمود عابدی. تهران: سروش.
۳۷. همدانی، عین القضاة. (۱۳۸۵). **دفاعیات عین القضاة همدانی (شکوی الغریب)**. چاپ دوم. تهران: منوچهری.
۳۸. همدانی، عین القضاة. (بی تا). **رساله لوایح**. به تصحیح رحیم فرمنش. تهران: کتابخانه منوچهری.

ب. منابع عربی

۱. **قرآن کریم**.
۲. ابن شعبه، حسن بن علی. (۱۴۰۴). **تحف العقول عن آل الرسول**. به تصحیح علی اکبر غفاری. قم: جماعة المدرسين فی الحوزة العلمیة. مؤسسه النشر الاسلامی.
۳. ابن عربی، محمد بن علی. (بی تا). **الفتوحات المکیه**. ۴ جلد. بیروت: دارالصادر.
۴. ابن عربی، محمد بن علی. (۱۴۲۱ ه. ق.). **مجموعه رسائل**. ذیل بخش اصطلاحات الصوفیه. ۳ جلد. بیروت: دارالمحججه البیضاء.
۵. ابونصر سراج، عبدالله بن علی. (۱۲۹۲). **اللمع فی التصوف**. به تصحیح رینولد آلن نیکلسون. لیدن: مطبعه برزیل.
۶. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۸). **غورالحکم و دررالکلم**. به تصحیح مهدی رجایی. قم: دارالکتاب الاسلامی.
۷. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی. (۱۴۰۳). **بحار الانوار**. چاپ دوم. ۱۱۱ جلد. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.